

АНТІН КОЗАЧЕНКО

ПЕРЕЖИТКИ ЦЕХОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В М. ГАДЯЧІ¹⁾.

В наші часи, коли капіталізація господарства сприяє тому, щоби утворювався і певний капіталістичний темп життя, здавалося-б, що тепер навряд чи є хоч що-небудь, що нагадувало-б нам деякі організації старовини не однієї сотні років назад. Отжеж, як сама ломка в базі, так і в надбудовах взагалі, зокрема в галузі ідеології, не скрізь, не по всіх місцях даної країни провадиться в однаковій мірі. Можливо зустрінути деякі місця, в яких процес капіталізації через різні причини не дуже ще прищепився. В такому разі, там життя вкладається в рамці і норми, що являються пережитками давнього минулого. Такі пережитки знаходять собі місце тому, що для їхнього існування ще є той або инший ґрунт, в залежності від обставин.

Мені пощастило натрапити на один із таких пережитків, а саме в м. Гадячі. Зараз районне, а раніше повітове, м. Гадяч, на Полтавщині, ніби й справді стоїть осторонь від капіталістичного життя: залізниця до нього підходить тілком від лінії Ромодан—Бахмач, торгівля та промисловість теж не мають собі вдячного ґрунту в ньому та його районі й велика кількість міщан живуть з хліборобства. Тепер в ньому біля 12.000 мешканців. На 80 рр. XVIII ст., як це можна довідатись з „Описанія Черниговскаго Намістництва“ Шафонського, у місті було 3850 мешканців. Очевидячки, що місто зростало „природньо“, без зовнішнього припливу населення й тому дещо з форм організації суспільного життя в них, як у стоячій воді, безперечно, мало-б зберегтись до наших часів. Таким пережитком, що його донесено до цього часу, є так звані зараз „гадяцькі цехи“. „Цехи“—це організації, що об'єднують міщан м. Гадяча. На все місто зараз існує 11 таких організацій, що носять такі назви, як „хліборобський“, „каланицький“, „ковальський“, „кравецький“, „шевський“, „колісницький“ і т. инш. цехи. Кожний цех об'єднує (до деякої міри) міщанство певного кутка—Заяру, Подолу, Ганчарівки, Кузень і т. инш. Самі назви „цехів“ свідчать про те, хто складає основний кадр цехів—ось, на Подолі, де є шевці, тут „шевський“, на околицях міста, де живуть переважно хліборобі-міщани, тут I та II „хліборобські цехи“ і т. инш. Але-ж не треба думати, що в цехові іменно й є тільки ремесники й до того певної галузі виробництва—ні, до складу, наприклад, „хліборобського цеху“ входять ремесники і навіть службовці, що мешкають на цьому куткові. Так що зараз „цехи“ вже втратили цілковито ремісничий склад. Кожен цех об'єднує певну групу людей і метою цієї органі-

¹⁾ Прочитано на засіданні Полтавського Наукового при ВУАН Т-ва 1924 року, травня 25 дня.

заці зараз являється похорон усім „цехом“ померлих цеховиків, або кого-небудь з родини цеховика. І коли хто-небудь помирає— всі останні мусять допомогти своєму співчленові—зробити труну, викопати яму й взагалі виконати всі справи, що стосуються до похорону; проводять небіжчика до могили, закопують і за це все не одержують нічого, лише мають за рахунок родини померлого „пом'янути“ або обідом, або член дає певну суму на такий „обід“ „на братію“. Раніше така сума призначалась на випивку в шинкові, тепер-же гроші (це небагато, по гривенику й більше на душу) ділять. Від цехової адміністрації залежало виявити організаційний хист і тоді „братія“—так зветься весь склад „цеху“—одраховує ці гроші, разом з іншими, на якесь діло—наприклад, один цех—„хліборобський“—думав придбати катафалку, справити коні й т. инш.

Перед війною 1914 року, якщо родичі були бідні, або просто на цей час не мали грошей на похорон (попові й т. инш.)—цеховики або складались, або робили постанову видати допомогу, чи позичку з цехової скарбниці. Писаного статуту в них і зараз немає, а організаційні правила та форма являються, до деякої міри, традицією, що зберігається майже незмінно в організації, як звичай. Членами цеху можуть бути тільки одружені чоловіки. До членів приймаються загальними зборами— „цехом“. Вступаючи новий член має внести вкладку на все життя за себе й за родину, що инколи й на другі покоління стають членами. Цікаво, що хоч син і одружений, а якщо живе при батькові, то й діти його родини, як і він сам, „ховуються“ „цехом“ по членству батька. Син-же членом тоді не вступає. Звичайна сума внеску буває фунтів на п'ять воску й більше. Правда, инколи й удову приймає до цеху, але тоді, коли внесе вкладку, та ще й щорічний внесок вноситиме, або має дужого сина, якого можна було-б „виганяти“ на похорон.

Коли член вступає до організації, він підлягає як організації в цілому, так і керуючим особам зокрема. Як прийом нових членів, так і постанови зборів вписуються, як ось у хліборобському цехові, в „Книгу для записування лиць избранними членами“ (це протокол) та в „Алфавидь... братіи“ (це членська книжка й разом їхні „особисті рахунки“).

Всі члени мають однакові права. Тільки старі члени, котрі відбули й приймали участь в керуванні організацією, дякуючи своїй досвідченості, користуються пошаною й їхня думка завжди переважає на зборах. Ці старі члени, очевидно, й передають цехові традиції: вони їх найкраще знають. Що до роботи кожного рядового члена в цехові, то тут можна спостерігати використання на загальну користь знаннів та фаху кожного: члени, що вміють, роблять труни, поправляють залізні застуди, інші копають ями, носять тіло, значки й т. инш. Перед кожним похороном члена кличуть на роботу— як кажуть, „виганяють“. Член не має права відмовлятись, коли його „вигнали“, інакше такого члена чекає на загальних зборах штраф у декільки фунтів воску. Жінка набуває в цехові права по смерті чоловіка, коли вона стає на чолі родини. До того часу вона в цехові не буває, як і всі останні члени родини цеховика.

Удова „цеховика“ користується однаковими правами з іншими членами. Але тому, що її „не виганяють“ на похорон, не вибирають нікуди, вона, якщо заможна, то має вносити що-року певну вкладку: за неї-ж робитимуть інші. Якщо-ж удова бідна, то не так давно бувало, що після смерті чоловіка їй давали ще й допомогу. На час

від одних річних загальних зборів до других вибирається на управління декільки осіб, які й управляють справами цеху. В протоколі звичайна форма записів така: „19... года декабря ...дня Братія... цеха постановила единоголасно на будущій 19... год избрать цех-мейстром..., старшим братом..., ключником..., молодчим..., которым поручает эту должность исправлять, а ихним правам по долгу службы подчиняться, в чем и подписуемся“... Про прийом в члени робиться вказівка, що „принять единовременно по ...руб. с каждого“. Инколи є примітка, як ось „...а с удови засчитать в счет ...руб. одну новую железную лопату“. Обрані на загальних зборах „цехом“ керуючі особи виконують кожний такі обов'язки: найбільше влади має „цех-мейстер“, або, як його ще звать, „пан“, або „пан-отець“. Він приймає замовлення від не „цехових“ на похорон, стежить за майном; він господар і це він, власне, направляє та веде все життя й роботу свого „цеху“. Радиться „пан-отець“ у всіх справах, коли є можливість, то з „старшим братом“, що на випадок відсутности „пана“ його заступає. Ці два радяться між собою й стежать за майном. Майно-ж у цеха таке: сукна, лопати, кирки, корогви, мари, репіді та значки. Останнє переховується в церкві, що на їхньому куткові. Опріч того, є ще рушники та хустки, що ними пов'язують підчас похорону значки та мари. Додати сюди ще гроші—оце все їхнє добро. Рушники, хустки, гроші, книжки переховуються в традиційному „сундуці“—скринька, що стоїть у хаті „пан-отця“. Ключ від „сундука“ у другого помічника „пана“—це „ключника“—скарбника. Це він провадить та записує грошові розрахунки по таких книгах—„приходная книга братія... цеха“, „опись имущества... братія“ та „расходная книга братія... цеха“.

„Пан“, „старший брат“ та „ключник“ зваться „панамі“¹⁾. Вони „на панів“ обираються цехом за свій вік, пошану, здібності та почасти й за забезпечене матеріяльне становище. На „панів“, особливо за останні роки, обирають і неможлих міщан. „Молодому“—себ-то новому або й справді молодому членові, „панства“ не доручають. Для звязку між „панамі“ та „братією“ (останньою цеховою масою) вибирають одного або двох „молодших братів“. Ото-ж вони й „вига-няють“ на похорон, скликають на збори й, узагалі, виконують різні цехові доручення від „панів“. Нікого з членів не обирають „на пани“, доки він „не вислужить браті“ „молодшим“, „старшим братом“ або „ключником“. Обраний на „молодшого“, „брат“ може найняти якого з бідних членів, а члени, якщо заможні, то замість „одбучі“—„ганяння“, вносять внесок і за ними, коли не виплатять, рахується як „цеховой долг“. Тільки після такого „стажу“ членові можуть доручити яке-небудь „панство“. А до того пройде ще декільки років... Не кожен, звичайно, з членів може бути обраним „на пана“ колись, але обов'язково мусить побути „молодшим братом“. Служба всіх урядовців „цеху“ безплатна й тягнеться весь рік, аж поки не будуть зібрані другі загальні збори, що мають їх переобрати. До цих зборів всі коряться й слухають „панів“, зокрема „пан-отця“—„цехмейстра“. Такі виборні загальні збори бувають що-року й обов'язково на рідзвяні святки. Бувають, але рідко, й другі збори серед року, як ось на день пам'яті святого—патрона „цеху“. Тоді буває обід з випивкою, що влаштовується спочатку за кошт цеху, а далі вже в склад-

1) У шевському цехові років 15 назад була така назва урядових осіб—„старшина“ та „два товарищи“, що відповідає заг. обов'язкам „панів“.

чину. По записах в книжках такі свята-збори та витрати на них фігурують як „удовлетвореніє братів“, „переносъ сундука“, „непредвидѣнный расходъ“ і т. инш.

Постараюсь намалювати картину цих традиційних загальних зборів. Як я вже сказав раніше, вони бувають на різдво—на другий, третій чи четвертий день. Напередодні зборів „молодший брат“ приходять до кожного члена: „прошу покорно на цех“—каже він. Член побачує „молодшого“—це-ж святки—й той іде до другого члена. Такий спосіб повідомлення не скрізь практикується, ось у „шевському“ цехові є цеховий значок—колодочка дерев'яна, що зветься „ціхою“. Один член, якому занесли таку „піху“, переносить її до другого члена, той іншому, аж поки не обійде всіх ця „ціха“. Тут-же треба сказати, що коли треба викликати цеховиків на похорон, то в цьому цехові до „ціхи“ наліплюють чорну пір'їну й пускають до членів з метою повідомлення. Дні зборів не переносяться й усі знають, чого їх, куди й на коли кличуть. Збираються у панотця в хаті. І коли протягом цілого року слухались „панів“, виконували їхні розпорядження, то ось тепер ті мають в свою чергу перед ними відчитуватись. Тут вже й члени викажуть всі несправедливості, образи, зневаги, що вони потерпіли підчас управління панів. Ще з вечора збираються на дворі і, поки останні підходять, присутня частина вже визначила „щотчиків“ (ревізорів, звичайно, нисьменних людей), що й мають перевірити готівку та записи в книжках. Цікаво, що перевіряють вони тільки документи,—чи всі є на те, що записано. Того-ж, що вже записано протягом року, чи треба було його витрачати,—цього вони не перевіряють: „пан-цехмейстер“ не стане витрачати цехових грошей задарма“.

Та до того-ж багато з членів знають, коли й як купували „пани“ лопати, сукно, віск і т. инш. Підчас перевірки останні „брати“ тут-же діляться своїми думками, скаргами, намічають кандидатів, провадять розрахунки проміж себе, курять... Ось „щотчики“ скінчили перевірку. Тоді становлять на стіл, що перед покуттям, „сундук“, за стіл сідають—„пан“, праворуч від нього „старший брат“, ліворуч „ключник“. „Молодші брати“ стають біля дверей. Світають „ставник“ і становлять його перед „сундуком“. Ще галас, ще зборів немає... Але ось встає „пан-отець“, він відчиняє „сундук“ так, щоб внутрішній бік кришки було видно зборам. На цій спинці, звичайно, то є образ їхнього патрона—„ікона“. Як тільки відчинено „сундука“, „ікона“ показана,—збори раптом стихають: кидають курити, розмовляти, скидають шапки. Ніяких запрошувань з боку „пана“ що до типу немає: всі знають сами... Далі „пани“ встають з покуття, збори співають будь-яку з різдвяних церковних пісень („Рождество Твое“ або „Слава в Вышних Богу“). Тепер у них тиша. Сундук зачинають, приступають до справ. „Щотчики“ повідомляють про наслідки перевірки. (Потім про це в протоколі згадується, як ось „записанное имущество считатъ налицо, которое здано ключнику и деньги на руки“). Одного, найчастіш з тих-же щотчиків, саджають писати протокола зборів. Цей протокол, звичайно, дуже короткий і найчастіш обмежується вказівкою про те, хто обраний і що нового постановили. Приймають нових членів по їхній словесній заяві й постанову про прийом та розмір вкладки теж заносять у „книгу“. Те, що записане, є святе й непорушне. Після того, як прийнято нового члена, він стає таким самим, як і всі. Далі слухають скарги на „панів“, пояснення від них. Ці збори зовсім не нагадують наших яких-небудь

зборів — тут занадто гуртково вирішують справи, можуть ухилитись в бік і потім сами себе виправляють. Якщо-ж „брати“ дуже розхвилюються й починається галас — „пан-отець“ піднімає кришку „сундука“ й раптом настає тиша. Хто не витримав і продовжує, сразу засудять на декілька фунтів воску.

Але головне, для чого вони зібрались — це порадитись в справі обрання нових панів, бо цих було обрано тільки на рік. Якщо старий пан був „добрий“, вибирають знову його. Бували випадки, як от у хліборобському цехові, коли одна й та-ж людина одбула цехмейстром нещодавно дванадцять років підряд. Звичайно, якщо він згоджувався: одбувши рік — два, він має право й одмовитись. В такому разі називають та обговорюють кандидатів. Треба сказати, що це обговорення одверте й провадиться при самих кандидатах. Ніякого піднімання рук і т. инш. у них немає. „Ну, братіє, так усі согласні?“ — питає „пан-отець“, і ті кричать, що мов „усі“. Це вже на кінець обговорення всіх кандидатів. У протоколі записують, що обрали „единогласно“. Перед цим ще вислухують поради старих членів, що вже побували „панамі“. До речі сказати, такі члени сидять в першу чергу, тоді, як останні, коли не вистачає місця, стоять на зборах. Далі кінчають дрібні справи — як розпродаж поміж членами тут-же рушників та хусток, коли їх назбиралось за рік дуже багато (як прибутку від похорон). „Панів“ нагороджують „за службу“ рушниками. Ці рушники поступають до цеху таким чином: той, у кого ховають, пов'язує мари, корогви й т. инш. хустками та рушниками. Після похорону це все йде „у цех“. Якщо той, у кого ховають, не спроможеться на нові рушники та хустки, „цех“ дає йому на прокат свої. Але ці вже дрібні справи кінчає нова управа, що сідає на місце старих, а ті одсовуються далі від покуття. Ось закінчили збори, старий „пан“ витягує четвертину; роблять постанову, щоб за цеховий кошт та в складчину влаштувати гулянку на честь виборів. Це звється „підкувати пана“. Тільки-ж тут ще не кують, тепер замикають „сундука“, беруть його на рушники, один брат виступає наперед з ставником і вся „братія“ рушає походом вулицею до господи нового „пана“. Це-ж на різдвяних святках, приблизно опівночі. За сундуком виступають нові та старі „пани“, а за ними вся братія без шапок, співаючи різдвяні пісні церковні...

Приходять до нового пана, становлять сундук на покутті і от тепер уже починається „кування“... Другого дня „пан“ приймає по опису все майно, а ключник гроші. Увечері „кують“ жінку „цехмейстра“ — „пан-отчиху“: гуляють за її здоров'я... Нові „пани“ приступили до виконання своїх обов'язків, все входить в свою колію й нових слухають так, як і старих. Характерно, що на цехових зборах і взагалі в їхній діяльності священники участі не приймають. Релігійної окраски цехові надають сами його члени.

Тепер що до справи грошової. Як вже згадувалось вище, цех ховає не лише своїх цехових, а й сторонніх мешканців міста. Звичайно, за це йде платня „на цех“, скільки договориться „пан-отець“. По записях це можна простежити, як „за похороненіє“. Характерна патріархальність, замкненість, що пробивається в записях хліборобського цеху: „С умершаго Діонисія Швидуна 45 коп.“, „за похороненіє аксизнаго чиновника (N ?) 6 руб.“, „за погребеніє полковника с Гуревого двора 7000 руб.“ і т. инш. До речі сказати, ці всі книжки у шевському цехові за сургучовою печаткою бургомистра, а в хліборобському просто за відбитком двох мідяних копійок. З цих

коштів частина виплачується цеховим, що брали участь в похороні, остання-ж частка йде на цех. Звідси кошти витрачаються на придбання струментів, як лопат і инш., на участь в Йордані, хресних ходах і т. инш. Коли цех багатенький, він „справляє“ нові корогви, значки, а то, навіть, своїм коштом становлять ряд ікон у одній із церков, роблячи напис, яким цехом, коли й за чие панування зроблено. Трапляється, що цех дає гроші, як це видно з записів, „по заемному листу“, переховує зайві гроші в кредитовому товаристві. Буває, що зароблені за який-небудь похорон гроші „братія“ віддає на хворого брата. Тепер вся діяльність цехів скупчується на похоронах, як своїх членів, так і инших мешканців, на замовлення, на участі в церковних святах (Йордан, хресні ходи, храми), на придбанні корогов, мар, лопат і инш.¹⁾

Речові пам'ятки цехів суть такі: речі цехів, написи під іконами, корогвами, хрестами і т. инш. Що до діловодства, то тут відношення до нього не однакове. У цехах рідко в якому зберігається архів за декільки років діяльності цеха й найчастіш писані пам'ятки знищуються. На моє запитання, один старий „цеховий“ з хліборобського цеху відповів: „нащо вони? Аджеж було записано, перевірено, а нам хто потрібний, щоб ще раз нас перевіряв?“ Але-ж ось у шевському цехові архів частково схоронивсь з кінця XVIII ст. і дає багато матеріалу до вивчення життя цього цеху й инш. та їхнього об'єднання—ремісничої управи, котра до кінця XIX ст. керувала роботою цехів (тоді ще вони зберігали цілком ремісничий вигляд). З часу знищення ремісничих управ, гадяцькі цехи ніким не об'єднуються; інколи поміж ними за якого-небудь вигідного мерця доходить і до конкуренції. Коли цех виростає в дуже численну організацію, він виносить постанову про розділ цеху й тоді з цього цеху виділяється новий, якому передають частину майна з старого цеху. Років три назад, напр., з хліборобського цеху виділився один новий цех, що вже носить назву „хліборобсько-перевальського“, бо він об'єднує мешканців кутка—Перевалку... Зараз кожний цех об'єднує в середньому біля 80 членів²⁾. На всі 11 цехів це виходить біля 1000 членів, коли-ж порахувати на кожного члена родину з 5 душ, вийде, що цехи охоплюють та обслуговують біля 5000 душ населення м. Гадяча, себ-то біля 40% населення.

Тепер для нас цікаво торкнутись питання про те, на якому тлі вирости сучасні цехи й з яких організацій увібрали вони в себе пережитки минулих часів. Як матеріал для відповіді на це питання, мною використані випадкові відомості з архіву кн. Рєспіна, що є в архівосховищі полтавського губархуправління, та дані з Шафонського „Описанія“. (Тут є чернетки до „Топографического описанія Черниговскаго Намѣстничества“ Шафонського). Як можна довідатись і з друкованого „Описанія“, ще в другій половині XVIII ст. в Гадячі розміщались мешканці по ремісництвах і на цьому-ж, напр., Подолі, про який я згадував вище, жили ремісники шкіряних виробів.

„Ремесленных людей мало, и те самые простые, из них одни сапожники и портные большее число занимают... Нарочитых и отменных торгов и промысла, жители городские никаких не имеют, потому

¹⁾ Цехи зараз пробувають у певних взаємовідносинах з комунгоспом — по черзі та за нарядами від нього ховають мерців з лікарень і т. и.

²⁾ У шевському цехові зараз—168 чол., у хліборобському—104.

что город большею частью населен хлебопашцами“ (Шафонський, „Топографическое описание Ч. Н.“, стор. 630—631).

В складі міщан Шафонський нараховує майстрів 40 душ (на 1782 рік). Не треба, очевидно, думати, що це всіх ремісників було 40, напевне, що там були ще й підмайстри й учні, але про це відомостей немає. Судячи-ж далі по кількості цехів, які я нижче зазначу, очевидно, що, напр., ткацький цех лише для двох душ — скільки там було майстрів-ткачів, існувати не міг; звідси можна думати, що ці 40 душ майстрів були вершечком міщанства, що панувало в цехах і за собою затуляло всю останню нижчу ремісничу масу. Це стверджують матеріяли шевського цеху кінця XVIII ст. Що до початку існування цехів у Гадачі, то Шафонський конкретно на це відповідає: „Цехи здесь... заведены с 1643 года“.

Оскільки це так, немає даних, щоб стверджувати. Всіх цехів Шафонський нараховує сім: 1) „цехъ кравецкій или портныхъ“, 2) „цехъ шевскій или сапожный“, 3) „цехъ калачницкій“, 4) „цехъ ткацкій“, 5) „цехъ рѣзницкій или мясницкій“, 6) „кузнецкій“, 7) „цехъ гончарскій“. Хліборобський цех, як вірити переказам старих його членів, заклався з половини XIX віку.

Що до внутрішнього життя й розпорядку в цехах м. Гадача за минулий час, архівного матеріялу безпосередньо немає. До цього можна використати архіви магістратів, ратуш, але у Гадачі вони не збереглись.

З архіву „шевського цеху“ можна довідатись що до руху членів „майстровъ“, про особливий внесок до цеху—„весѣльное“. Більше даних що до зовнішності цеху нам дає те-ж „Описание“. Перш за все ми, як і в сучасних цехах, маємо так зване „погребальное сукно“. У кожного цеха свій колір—ось кравецький—„цвета кофейного“, калашницький—„синяго сукна“ і т. инш. Кожне сукно обшито бахромою й найчастіш „на средине... бархату большой крест, под которым вышито... год... месяц, имя цехмистра, старшого брата и ключника, тогда бывших“. Зараз сукна вже не відрізняються своїми кольорами, але в кожного цеха й зараз є своє „сукно“—найчастіше чорне, з великим хрестом посередині, золотими китицями, обшиті бахромою. По боках на деяких сукнах є цехові ремісничі ознаки, ось у калашницького цеху на сукні намальовані булки, у кравців—ножиці, праска, голка. Трапляються імена „панів“ на сукнах, іконах, хрестах, корогвах, як ось „сей крест сооружен усердием хлебопашеской братии за пан-отца (або стоїть інколи „цехмейстра“)“, „ключника... старшого брата..., месяца... года“...

А то так просто напис: „усердием хлебопашеской братии“. У всіх цехів, за винятком хліборобського, були одна, або й дві ціхи. Ось у кравецькому була під кінець XVIII ст. „деревянная небольшая досечка, окрашенная зеленою краскою, на которой написано: на одной стороне ножницы, аршин, наперсток, утюг и имя, а на другой—лесенка, на которой шапки вешают, сундучек, болван, шапочный наперсток и игла, выкройка шапочная, муфта и скафа“. У шевців—„ціха“—„сажная колодочка, красною краскою окрашенная“¹⁾. Якщо дві ціхи, як ось було у ганчарів, то „по первой собираются гончары для выноса мертвых, по другой—сходятся в пех для цеховых нужд“. Що-ж з цього ми маємо зараз?—Як я вже згадував вище,

¹⁾ Сучасна ціха дуже нагадує її—чи не можна думати, що вона дійшла до нас від тих часів?..

ось у шевському цехові й зараз мається колодочка дерев'яна, котрою сповіщають про цехові збори та про мерців. Це я торкнувся речових, так-би мовити, пережитків старих цехів в сучасних. Отже-ж, якщо торкнутись внутрішнього життя цехів в сучасний момент і порівняти їх з життям цехів взагалі й на Україні зокрема, ми безперечно дуже багато знайдемо схожих рис, як ось ті-ж збори, розпорядок, назви й т. инш., що без сумніву й являються пережитком старих справжніх ремісничих цехів. В умовах та обставинах сучасного життя ці пережитки мають викликати в нас здивовання вже самим фактом свого існування.

Тепер для нас цікаво торкнутись питання про те, оскільки взагалі й в якій формі вилились пережитки цехів та до деякої міри й братств в наші часи. Разом з тим, які сліди таких пережитків зустрічались на Україні взагалі й на Полтавщині зокрема.

На Полтавщині цехи, окріч Гадяча, були, як ось згадує Шафонський, у Зінькові, Лохвиці¹). (В історичному відділі Полтавського Музею можна знайти „погребальные сукна“ Лохвиці та Переяслава, полтавські ціхи з другої половини ХІХ ст., коли указом 1864 року цехи були відновлені).

Питанням про цехи в наші часи цікавились проф. М. Сумцов та М. Василенко. Їхні розвідки ми маємо у „Киевской Старине“ (1885—1892 років). За їхні часи, ще в 90 рр. минулого сторіччя, в Сербії, напр., існували братства. На Україні існували об'єднання, що в собі захоvalи пережитки давніх цехів та братств у товариствах різного типу. В Галичині були військові—це організації оприжків. До недавнього існували цехи „жебрацькі“, початки яких губляться ще в далекій старовині, з її „каліками-перехожими“. Не так давно, як пригадаємо з оповідання Вересая, й він сам, починаючи кобзарювати, був прийнятий до кобзарського цеху. Члени, як розповідає Вересай, збирались в певний час, гуляли, розподіляли райони, приймали нових членів і т. инш. З цехів, що близькі до наших гадяцьких, слід згадати цехи кінця ХІХ ст. на Поділлі, в Зах. Україні. На чолі цеху там стояв цехмейстер, у нього переховувався прапорець і инколи ціха—найчастіш комішова ломачка, з срібною головою, на якій вибито герб цеху. Виборність, назви, святкування патрона, цехова ікона—це як-раз схожі риси, що кидаються в вічі при порівнянні гадяцьких цехів з західньо-українськими. Про західньо-українські цехи ми маємо роботу Е. Сецинського „Матерьялы для истории цеховъ въ Подоліи“. Каменец-Под., 1904.

До діяльності та життя старих цехів, скоріше майстрів цехових, хорошим малюнком являється, як відомо, цехова пісня про Купер'яна.

В той час, коли у нас цехи провадять роботу без участі духовенства, в Західній Україні їхня робота жваво підтримується ним, туди втягнені навіть жінки. Це пояснюється сусідством православної церкви з католицькою та уніятською й релігійною боротьбою.

Багато схожого можна знайти, порівнявши цех гадяцький з одним цехом-братством на Київщині: він помагав своїм бідним членам, ховав членів мерців і навіть в 60 роках мав школу. У нас на Полтавщині, поминаючи так звані „сестрички“ на Переяславщині, ми можемо як приклад навести ганчарський цех у селі Хомутці на Миргородщині. Він об'єднує зараз не тільки ганчарів. Цей цех регулював до недавнього децю з ремісничого життя ганчарів: заборона

¹) З тієї частини Полтавщини, що тоді входила до Чернігівського намісництва.

й переслідування крадіжки глини одним ганчарем у другого й кара за це від цеху, святкування, устрій і почасти мета цеху, мають дуже багато схожого з гадацькими. З відомостей, що у нас маються, у Хомутці цей цех існує й досі. В ньому мається писаний статут¹⁾. З того-ж таки Хомутця М. Сумцов подає такі відомості ще про так званий „парубоцький цех“: на чолі цеху стоїть отаман, у них є храмовий день, мета цеху об'єднати тих, хто виріс і починає парубкувати. П'яцтво, гульня як-раз і є, як зазначає проф. М. І. Сумцов, визначна риса цього цеху.

Цей досить поверховий огляд цехових організацій, а також і більш-менш глибоке змальовання картини життя гадацьких цехів вже дають змогу скласти уявлення про цехи, як про невеличкі уламки колишньої соціально-економічної організації, що на диво дійшли навіть до наших часів. Життя вивітрило економічну основу в існуванні цехів, і вони, з їхніми традиціями, вже як певний ідеологічний уламок, затримались ще в деяких місцях, там, де їх не в силі швидше вивірити темп відсталого (через які-небудь причини) капіталістичного життя.

Але саме відсутність економічного обумовлення в існуванні цехів і виявляється в даному разі як-найяскравіше: без економічного ґрунту цехи, особливо за останні роки, швидко втрачають те, що було в них не так давно назад. Вже не в повній мірі додержуються традицій і ми напередодні того, що ці цехи будуть лише просто кутковими організаціями з ціллю похорону кутян, а далі й зовсім зникнуть. Скажемо, та сама залізниця Лохвиця—Гадяч і проєктівана Охтирка, збільшивши рухливість населення, нанесе може чи не останній удар існуванню цехів. Слідом за економічною основою вивітрюються в умовах нової економіки й ідеологічні уламки. І ми, слідом за проф. М. Сумцовим, можемо так сказати про сучасні цехи, що „Марків кінь, та не Марко на нім, Маркова зброя, та не Маркова мова“—форма ще є, але змісту вже нема.

Отже, не ждучи, поки вивітриться зовсім, ми не будемо слідом за М. Сумцовим нападати на те, що цехи в своєму житті почали ухилистись від старих цехових традицій: це не вони винні, цього не можна уникнути, бо, як каже Марко у своїй передмові до „Критики політ. економії“: „в суспільному житті люди вступають у певні, що від їхньої волі незалежні, відносини“. Цехи в Гадячі без сумніву доживають останні моменти свого життя.

Матеріалом до роботи про гадацькі цехи мені були: 1) Оповідання осіб—старих чоловіків та жінок, мешканців м. Гадячого, деякі з них також побували „панамі“; 2) Оповідання „панів“ та „цеховиків“ цього часу; 3) Матеріали з архівів хліборобського та шевського цехів; 4) Речові пам'ятки з їхніми написами; 5) Архівні матеріали з архіву кн. Репніна з Полтавського Губарху.

Витяги з документів та книг цехових²⁾.

I. „Книга Управы Шевского ремесла на записку имеющихся в оной управе мастеров прежних явнов вступаемых... учинена 1791 года февраля 10 дня.... 1820 г. вступил в мастера Иван Михайлов сын Хвайдиш...“

II. „Книга Цеховая Сапожнецкого Цеха для прихода и расхода...“

П р и х о д. За наем платочков,... весильное..., за невсход навенос тела и яму...
За увольнение от молодчего...

¹⁾ Про хомутецькі цехи буде подано пізніше.

²⁾ Правопис схоронено за винятком „Ѣ“ та „ъ“.

Р а с х о д. ...„для братіи на водку... для братіи наугощение маслянскую сходку... дано Ремесленному Голове на Маковоя 25 коп... на молебен Косме и Демьяну... за пересукание свечей...“

III. „Приговор 1893 года мы нижеподписавшиеся Общества мещан г. Гадяча Братія Сапожничкаго Цеха в присутствіе старшины Макара Савельевича Дробязко и его товарищев... где между собой по обсужденіи дела относительно долга собрата Мещанина... Оксюка, занятых им из Кассы Сапожнецкаго цеха 32 руб., которые деньги мы постановили посему приговору пожертвовать на Михайловскую церковь и предоставить право взыскать судебным порядком по первому требованию...“

IV. „Книга выданная из Гадячского Ремесленного Управления цеху сапожничкому на записку прихода и расхода денежной суммы на 1866 г... Внесено у Ремеслену Управу...“

V. „Книга выданная из Гадячской Городской Думы на записку прихода денег по сапожничкому цеху г. Гадяча на 1853 год... ..Получено за невовременное прибытие... штрафа за противуречие от подмайстера против старшинского товарища непристойных слов... Федор Алексеевич Ляшко.

VI.

П о в е с т к а.

Гадячский Сапожничкий цех приглашает Вас явиться в цех хевриля 11 числа 1893 года в 2 часа дня по делу за невиход виноса и яме следует извас получить два рубля. Цеховой старшина товарищ“.

VII. „1920 году 31 декабря Выпускалась цеха 30 декабря на сходке цеха и явилось всего двадцать человек. Мы не могли составить порядку в цеху и просим вас братія на 31 декабря на 2 часа дня подросписку розсильного за неявку выключается з цеху. Цехмейстер... Сало...“

VIII. „Алхавитная книга застаршину В. Н. Самофала 1899 года февраля 23 дня“.

IX. „1905 года февраля 22 дня Быв сыго числа всобрании сапожничкого цеха ипотрактывали мыжду собою назначели зборщиком в сапожничком цехе Григория Пантелеймоновича Лукаша 1905 год в чом и подписуемся. Братія Сапожничкого Цеха . . .“

X. „1904 года декабря 25 дня Корецкий Семен за непреличное ведение себя в Собрании братія остраховала в пять фунт воску по заявлению Леонтия Петровича Емца что Корецкий его обругал Братія остраховала его в три фунга воску...“

XI. „1904 года февраля 3 дня Сапожнецкое Цеховое Собрание постановило: 1-е освободить от требованія на вынос при погребении лиц уплативших в пользу цеха по два рубля вперед за один год; 2-е если кто будет уклонять от явки на вынос и будетъ замечен цехмейстером в продолжении трех погребении то предоставлять право цехмestру отказать тому лицу на случай потребуется у него погребение или же потребовать у него два рубля. 3-е никто не обязан платить молодшему деньги или нанимать отдельно поденщиков на яму но может уплатить в цех 25 коп...“

XII.

„ П р и г о в о р “

1898 года февраля 11 дня мы нижеподписавшиеся браты сапожнецкого цеха приговорили между собой Трофима Цапенка исключить из цеха за неослушаніе братіи и членов в чем и подписуемся...“

XIII. „1905 года, декабря 29 дня мы нижеподписавшиеся Братія Сапожничкого Цеха быв сего числа в собрании на тот год избираем из среды себя на 1906-й год должностных лиц по цеху цехмейстером Андрея Васильевича Середу Старшим братом Антона Андреевича Гриценка ключником Васыля Максимовича Щепендика младшим Терентія Дробязку, а на второе полугодіе Фелипа Настенка в чем и подписуемся братія Сапожничка цеха Старшина Фесенко“.

XIV. „Книга Для записыванія лиц, избранными членами 1906 года.

19... года декабря ...дня Братія Хлебопашеского Цеха постановила сдногласно на будущий 19... год избрать цехмейстером. . . . , старшим братом , ключником , младшим (инколи) младшого внаем занего , которым поручает эту должность исправлять, а ихним правам по долгу службы подчиняться, вчем и подписуемся. Граждане...“

(инколи додаток) „записанное в книгу имущество считать на лицо, которое здано ключнику и деньги наруки“.

XV. „... Принять в Цех в число Братіи хлебопашеского Цеха... считать равноправным членом по своему отцу в Цеху. Совсек членов принять сдиновременно по рублей с каждаго, за исключением X, а с (удовы) засчитать в счет ...рублей одну новую железную лопату“.

XVI. „Алфавид Хлебопашеской Братіи 1906 года...“

.....(стор. 92) 1915 года Декабра 29 принят за суму 15 рублей N. Получено завдатку 3 рубля, без одбучи общаго труда, зато уплочую ежегодно по 3 рубля“ (поруч нотатки про виплату).

XVII. „Расходная книга Братіи Хлебопашеского Цеха 1906 года.

№	Накакой предмет израсходовано.	Руб.	К.
1	1905 году Декабря 29 дня израсходовано при перенесении сундука от старого цехмейстера к новому для Братіи непредвиденных расход	1	50
2	1906 года, Января 6 дня на Ардан и для удовлетворения Братіи	2	50
—	В январе израсходовано для заведения новых книг сне-ренлетом три в корках две итого пять	2	76
—	Дано в церков на масло для икон	2	—
—	м. Апр. направо Среду для Удовлетворения Братіи	1	80
—	Выдано в ссуду N по заемному листу	10	—
—	Наугощение на Всех Святых зрасходовано	3	95
....1	1922 г. Дек. 27 дня израсходовано на перенос иконы и сундука 25 милл.		

XVIII. „Приходная книга Братіи Хлебопашеского Цеха 1906 года.

№	Наименование прихода.	Руб.	К.
1	1905 года, Декабря 28 дня поступило в приход наличных денег иподокументах всего сорок один рубль и восемьдесят четыре копей	41	84
2	1906 г. Января 13 дня поступило на приход с Василия Петров. Войка	1	50
—	1906 г. 9 Февр. совдовы Маріи Решетниковой получено за отработок всем году	—	25
—	1906 г. Февр. 12 запрокат платочков з Зайца Николая получено	—	16
—	С умершаго Діонисія Швидуна	—	45
—	За похоронение	5	40
—	Петр Николаевич Новиков за одбучу	1	—
—	За похоронение Аксизнаго чиновника	6	—
—	И по книжке в Мещанской касе	75	—
—	За погребение полковника с Гуревго двора	7,000	—
—	За погребение Липовця 2 рублики и 200.000 р.		

до 1923 року

XIX. На 1924-й рік у грудні 1923 року у Шевському Цехові було: „110 полотенец, Платочков 45, Ставника 2, Лопат железных—7, 1 лом, 1 топор, кварта, ломаный топор, два ковра, два сукна, 2 погребальные ружника, циха, подшвешник и старые вещи вточности все издав старый старшина...“

XX. „Милостива Государиня Елизавете Григоровне

Так как Вы находитис в числе цеховой братіи по Сапожницкому ремеслу цеху но в собрание Братіи более десяти лет невяляетесь и не платите в цех деньгами как то невыход на яму и на погребения. О чем было Вас уведомино в 1893 году и.....(нерозбірно) пять руб. посему покорно просим Вас Ваше Благородія вручить сему подателю сего извещению 10 р. (десять); и в случае не уплаты то Братія вынуждена будет постановить приговора об увольнении Вас с цеха; дабы в последствии не вести посуду дела 1899 г. февраля 24 дня Старшина В. Самофал“.

XXI. „1899 г. февраля 24 дня; я нежеподписавшия Елизавета Григорьевна Венецкая даю сию подписку Братіи сапожницкого цеха Втом, что я десяти руб. платить не желаю и от цеха отказываюсь. В чем и подписываюсь

Венецкая“.